

Віктор Савенко,

доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільського національного
економічного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9334-6785>

СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА В УМОВАХ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Проаналізовано загальнотеоретичні юридичні моделі правової реальності як лінійного явища, притаманного науковому розумінню юриспруденції, досліджено принципи побудови галузевої системи права в парадигмі його сучасного розуміння; охарактеризовано природу, сутність та ознаки правової реальності як наукової категорії; розглянуто структурні моделі реалізації норм права в умовах правової реальності.

Ключові слова: *правова реальність, галузі права, моделі правової реальності, система права, правосвідомість, суспільство.*

Бібл.: 10.

Savenko V.

Structural models for the implementation of the rules of law in conditions of legal reality

The article examines the phenomenon of legal reality, as the basis of the deontological being of society and the level of compliance of the legal law with the universal laws of being; analyzes the fundamental principles of the emergence and structure of legal reality; interdependencies between natural law and current legal reality are monitored; the idea that any definition of law contains an ontological basis is substantiated.

The article focuses on the fact that the rethinking of laws in modern legal science is formed on the basis of philosophical approaches, among which the most important place is just the right reality as the highest form of systematization of the theory of legal knowledge. System analysis of the law in the structure of legal reality measures the formal implementation of the law of verified decisions.

The author concludes that further development of the philosophical understanding of the legal law will go towards enriching its present understanding, which will be synchronized with the ever deeper knowledge in the anthropological, philosophical, social and legal dimensions. The invariability of the fundamental principles of the construction of legal laws is rooted in the fact of their rooting in the transcendental-axiological dimension.

Thus, legal reality is a rather complex and multidimensional mechanism that encompasses a number of significant social processes: legal, social, state, political, ideological, value formation, legal relations, and creates a harmonious platform for internal and external interaction of being, formed from legal entities, phenomena, views that are objectively reproduced in the field of legal matter. Therefore, further methodological studies of legal reality require a clear and correct scientific approach, which will make sure that this concept is applied in the categorical apparatus of legal science.

Keywords: *legal reality, branches of law, models of legal reality, system of law, justice, society.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження правової реальності у вітчизняній філософії права не нова, однак теоретичне обґрунтування її аспектів потребує додаткового аналізу та уточнення. Зокрема, відсутність усталених підходів до проблеми концептуалізації сутнісних характеристик сучасного права та його галузевої структури породила полеміку щодо філософського обґрунтування закону як першооснови правової реальності буття сучасного соціуму. Цей закон називали колись божественним правом, потім природним правом, а тепер правами людини, як основного та беззаперечного суб'єкта правовідносин, завдяки якому виникла й існує правова реальність. З цієї причини розкриття деонтологічної природи і структурної моделі правової реальності – це актуальний напрямок дослідження сучасної філософії права.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Генезу ідеї правової реальності, її структуризації і місця в ній закону у філософії права, теорії права, філософії, політології, соціології і суміжних науках досліджували М. Андріанов, М. Арабаджи, О. Балинська, В. Бліхар, В. Вовк, Т. Гарасимів, О. Гвоздік,

В. Гришук, О. Гришук, Н. Гураленко, М. Кельман, М. Костицький, М. Кравчук, О. Литвинов, В. Нерсисянц, О. Омельчук, П. Рабінович, С. Сливка, А. Токарська, М. Цимбалюк, Ю. Шемшученко та ін.

Науковий пошук критеріїв раціональних та ірраціональних засад структуризації правової реальності та їх впливу на громадянське суспільство і правову державу відображений у працях В. Априлевої, М. Асланяна, О. Бандури, Л. Богачової, М. Братасюк, А. Величко, І. Гавриленка, Л. Грішиної, І. Ісаєва, О. Зайчук, А. Карася, А. Кауфмана, П. Мельника, П. Недбайла, М. Недюхи, М. Панова, М. Парнюка, Є. Романюка, О. Сауляка, В. Сіренка, С. Слободнюка, А. Ступака, С. Шевцова, К. Шелестова, К. Шундікова та ін. Саме вони становлять історіографічну основу статті.

Мета статті – проаналізувати філософські аспекти та закономірності формування структурної моделі реалізації норм права в умовах правової реальності, як основи деонтологічного буття соціуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова реальність – термін міждисциплінарний і міжнауковий. Як інструмент і об'єкт дослідження він зустрічається не лише в окремих галузях юридичної науки, а й у філософії, соціології, політології, культурології тощо. Концептуалізуючи всі явища правової дійсності, це поняття уособлює сукупність усіх статичних та динамічних явищ, що перманентно розгортаються в будь-якій правовій системі. Відтак філософське осмислення правової реальності розгортається в межах міждисциплінарної філософсько-правової науки. Одним з її основних завдань є синтезувати досягнення юриспруденції та філософії з метою комплексного дослідження феномена права, або правової реальності.

З метою встановлення єдиного і комплексного підходу до усвідомлення структури правової реальності вчені пропонують її інтегроване розуміння, згідно з яким зміст поняття «правова реальність» розкривається у зв'язку із визначенням деонтології права, її укоріненні в людській свідомості [1, с. 112].

У центрі правової реальності перебуває людина як основний та беззаперечний суб'єкт правовідносин, завдяки якому вона виникає й існує. Людина розглядається, як своєрідна тотальність, що виражається у вигляді певних структур, способів буття та символів, розуміння яких наближає до усвідомлення її природних можливостей і потреб [5, с. 310].

Правова реальність як явище соціального порядку, інтегрувавшись із правовою свідомістю та ідеологією, утворює систему обов'язкових для виконання особливих правил правової поведінки, які хоч і відрізняються від інших правил суспільного життя, наприклад правил моралі, пристойності чи релігійних заповідей, проте окреслюють у людській свідомості чіткі межі дозволеного та забороненого [2, с. 276–277].

Цивілізація еволюціонує, що зумовлює прискорення історичних процесів та неминуче веде до суттєвих мутацій правової системи (відмінності між правовою системою епохи консулів, коли з'явилися інститути сучасної Франції, або Цивільним кодексом і нашою цивілізацією незмірно глибші, ніж відмінності між тим же правом консулів та римською цивілізацією, яка стала живильною базою для істотної частини наполеонівської правової системи), а відтак можна стверджувати, що право за своєю природою пов'язане з фактами соціального життя [2, с. 276–277].

На сучасному етапі розвитку наявні різні моделі сприйняття права. Наприклад, Ж.-Л. Бержель пропонує розглядати право як одночасно моральну та соціальну норму, за допомогою якої окреслюються зовнішні обриси її юридичного контексту [2, с. 36–37]. Однак, на наш погляд, таке бачення предмета є вузьким, оскільки стан права в суспільстві в певний історичний момент неможливо трактувати ізольовано від більш масштабних явищ загального історичного, гуманітарного, соціального, економічного контексту та тенденцій у сфері світової ідеології.

Зовнішнє вираження норм права, яке ще називають джерелами права, відображається у формальному (форми права) та матеріальному (матеріальні умови життя суспільства, які об'єктивно викликають появу права, необхідність правового регулювання) сенсах, а також у джерелах знань про право (тексти законів минулих епох, літописи, історичні записи тощо) [3, с. 4].

Як зазначає М. Абдулаєв, реалізація правових норм відбувається у формі використання (здійснення) суб'єктивних прав, дотримання юридичних заборон, виконання юридичних обов'язків та застосування норм права як особливої форми реалізації права. Під використанням суб'єктивних прав автор розуміє «здійснення суб'єктами своїх індивідуальних прав, які закріплені в нормативно-правових актах» [4, с. 130].

На переконання В. Нерсисянца, будь-яка соціальна норма функціонує та реалізовується, якщо спирається на підтримку суспільства, воля якого слугує головною опорою її втілення в життя. Для цього норма має заручитися підтримкою населення держави, різних соціальних груп. Відповідно закони держави за своїм соціальним значенням – це не тільки веління органів держави, а й вираження згоди народу щодо його підпорядкування нормам, законодавчим та іншим обов'язковим рішенням. Саме тому змістовий контекст

правових норм потрібно розглядати як результат взаємодії різноманітних соціальних сил, що діють на конституційній основі та займають значуще місце в зарубіжних правових теоріях [6, с. 254–255].

Соціальні норми різною мірою відображають закономірності суспільного розвитку, але самі такіми не є, оскільки їх привносять у життя суспільства люди, соціальна практика. Одні з них з часом зникають, інші – виникають, видозмінюються, ще інші – нав'язуються певними класами, групами або владою. Іншими словами, процес становлення, формування соціальних норм – фактор суб'єктивний, хоча і диктується об'єктивною необхідністю.

За походженням право молодше від інших нормативних систем. Виникнення соціальних норм і свідомого нормативного регулювання пов'язане з переходом від тваринної стадності людей до людського суспільства, з процесом соціалізації відносин, з поведінкою людини як особливої природно-біологічної і суспільної істоти [7, с. 49–50].

На процес реалізації норм права впливають такі чинники, як ступінь належної відповідності чинного законодавства потребам суспільного розвитку, значний рівень правосвідомості та правової культури суспільства загалом, рівень забезпечення основних прав і свобод людини тощо. Успішне функціонування права в суспільному житті багато в чому залежить від того, наскільки ефективно реалізуються приписи правових норм. Це може бути діяльність як зі створення підзаконних нормативних актів, так і з тлумачення положень нормативно-правових актів, щоб суб'єкти права могли правильно сприймати положення, що містяться в цих актах» [4, с. 129].

У «широкому» розумінні право трактується, як наголошує В. Бабаєв у соціологічному і філософському підходах, завдяки яким у це поняття «ввели» також норми права, правосвідомість і правовідносини тощо. Представники кожного із цих підходів вважали його найбільш плідним, а отримане в результаті визначення права – єдино правильним. Втім, істина, як завжди, – десь посередині, тобто компроміс двох позицій може дати цілком прийнятне розуміння права. Правильне розуміння права не тільки визначає перспективи і напрями розвитку юридичної науки, її ефективність, а й озброює юриста-практика надійним і точним засобом правозастосовної і правоохоронної діяльності, оскільки не знаючи, що таке право, безглуздо вести мову про його правильне застосування, законність, юридичну відповідальність [8, с. 197].

Аби дослідити тісний зв'язок між правовою реальністю та правовими нормами, потрібно останні порівняти з нормами моралі і в такий спосіб виявити, як саме норми права та правова реальність впливають на людину. Як відомо правові норми виникають не з правосвідомості конкретних індивідів, а з діяльності інститутів суспільства (суд, законодавці), тому вони є інституційними. Натомість норми моралі формуються в духовному житті суспільства, незалежно від наявних у суспільстві інститутів. Норми моралі діють через формування внутрішніх установок, мотивів, цінностей, принципів поведінки, і це не передбачає наявності заздалегідь встановлених механізмів регулювання, тоді як реалізація норм права унеможливується відсутністю механізму правового регулювання. Об'єднує ці дві категорії – наявність загальнолюдських цінностей, які є ядром моральної системи, і. Закріплені в різних актах, зокрема міжнародно-правових, вони стають основою позитивного права держави [9, с. 95].

На думку В. Бібіхіна, основною відмінністю між категоріями «право» і «мораль» є те, що остання ґрунтується на принципах особистісного морального спонукання («я примушую сам себе»), а в системі правопорядку монополією на примус володіє держава. З іншого боку, законслухняний громадянин може, не чекаючи нагадування органів правопорядку, сам, наприклад, заплатити податки. Мораль, причому не тільки релігійна, обіцяє за обмеження, аскезу і страждання не тільки нагороду на небесах, а й у теперішньому житті – чистоту совісті, духовний світ, благодать. Держава, відводить молоду людину від сім'ї на службу в армію, припускає, що результатом таких дій буде загальний добробут, розгортання можливостей кожної особистості, повнота існування, а відтак щастя цієї ж сім'ї [10, с. 21–22].

На сучасному етапі концепт «правова реальність» узагальнює соціально-правові та моральні норми, а також усі процеси, пов'язані з людиною і суспільством та прийняттям тим чи іншим законом, який безпосередньо впливатиме на правову і свідому діяльність людини. Однак правова система, в якій наявні або в «запасі» всі названі елементи, загалом зобов'язана забезпечити дотримання правових норм, [6, с. 256]. Все це вказує на те, що саме право в об'єктивному найширшому сенсі постає ідеальною реальністю у відносинах між людьми. Воно розгортає специфічний деонтологічний вид буття в якому вільна людина добровільно стає підлеглою чітко визначеним принципам права – закону [1, с. 115].

Правова реальність утворює своєрідну «картину світу» – дійсний образ права, що побутує як в індивідуальній, так і в колективній свідомості. Проте один аспект, який все-таки робить правову реальність прикладним поняттям, – це поведінка людини, або категорія правового життя.

Висновки. Отже, правова реальність – це доволі складний та багатоаспектний механізм, котрий охоплює низку значущих суспільних процесів: правових, соціальних, державних, політичних, ідеологічних, формування ціннісного ставлення, налагодження правових відносин, а також створює гармонійну платформу для внутрішньої і зовнішньої взаємодії буття права, що формується з правових сутностей, явищ, поглядів, які об'єктивно відтворюються в полі правової матерії. У ХХІ ст. юридична наука тлумачить поняття правової реальності не лише крізь призму філософських поглядів, а й як особливий та неповторний правовий феномен, що існує поза людською свідомістю. Тому багатоманітність дослідження правової реальності пояснюється неоднозначністю поглядів та інтерпретацією самих понять «право» і «реальність». На сьогодні подальші методологічні дослідження правової реальності потребують чіткого і правильного наукового підходу, що дасть змогу впевнитись у застосуванні цього поняття в категорійному апараті правової науки.

Список використаних джерел

1. Савенко В. В. Правова реальність як форма організації деонтологічного буття сучасного соціуму. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія : Право та державне управління*. Київ, 2014. № 3–4. С. 111–116.
2. Бержель Ж.-Л. *Общая теория права*. Москва : Nota Bene, 2000. 576 с.
3. Протасов В. Н. *Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы*. Москва : Новый юрист, 1999. 240 с.
4. *Правоведение : учеб. для вузов / под ред. М. И. Абдулаева*. Москва : Финансовый контроль, 2004. 561 с.
5. *Проблема человека в современной философии / под ред. Щекалова И. А.* Харьков, 1999. 22 с.
6. *Проблемы общей теории права и государства : учебник / под ред. проф. В. С. Нерсисянца*. Москва : Норма, 2004. 832 с.
7. Григорьева И. В. *Теория государства и права: учеб. пособие*. Тамбов, 2009. 304 с.
8. *Теория государства и права : учебник / под ред. В. К. Бабаева*. Москва : Юристъ, 2003. 592 с.
9. *Теория государства и права / под ред. А. С. Пиголкина*. Москва : Городец, 2003. 544 с.
10. Бибихин В. В. *Введение в философию права*. Москва, 2005. 345 с.

References

1. Savenko, V. V. (2014). *Pravova realnist yak forma orhanizatsii deontolohichnoho buttia suchasnoho sotsiumu* [Legal reality as a form of organization of the deontological existence of a modern society]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy. Serii: Pravo ta derzhavne upravlinnia – Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine. Series: Law and Public Administration*. Kyiv, 3-4, 111–116 [in Ukrainian].
2. Berzhel, Zh.-L. (2000). *Obshchaia teoriya prava* [General Theory of Law]. Moskva: Nota Bene [in Russian].
3. Protasov, V. N. (1999). *Problemy teoryi prava y hosudarstva: Voprosu y otvetu*. [Problems of the theory of law and the state: Questions and Answers]. Moskva: Novii yuryst [in Russian].
4. *Pravovedenye: ucheb. dlia vuzov / pod red. M. Y. Abdulaeva*. [Jurisprudence: textbook for universities / ed. M. I. Abdulaev]. (2004). Moskva: Fynansovy kontrol [in Russian].
5. *Problema cheloveka v sovremennoi fylosofyy / pod red. Shchekalova Y. A.* [The problem of man in modern philosophy / ed. Schekalova I. A.]. (1999). Kharkov [in Ukrainian].
6. *Problemy obshchei teorii prava y hosudarstva: uchebnik / Pod red. prof. V. S. Nersesiantsa*. [Problems of the general theory of law and the state: textbook / Ed. prof. V. S. Nersesiantse] (2004). Moskva: Norma [in Russian].
7. Hryhoreva, Y. V. (2009). *Teoriya hosudarstva y prava: ucheb. posobyie*. [Theory of state and law: textbook allowance]. Tambov [in Russian].
8. *Teoriya hosudarstva y prava: uchebnyk / pod red. V. K. Babaeva*. [Theory of state and law: textbook / ed. V. K. Babaeva]. (2003). Moskva: Yuryst [in Russian].
9. *Teoriya hosudarstva y prava / pod red. A. S. Pyholkina* [Theory of State and Law / ed. A. S. Pigolkina]. (2003). Moskva: Horodets [in Russian].
10. Vybykhyn, V. V. (2005). *Vvedenye v fylosofyyu prava* [Introduction to the philosophy of law]. Moskva [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 24.01.2020.